

معیارهای ارزیابی منابع اطلاعاتی الکترونیکی با تاکید بر وبسایتها

غلام حیدری

کارشناس ارشد علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی

چکیده

هرچند محمل‌های اطلاعات در طی زمان همواره در حال دگرگونی هستند، با این حال ارزیابی کیفی و انتقادی اطلاعات، از ابتدا یکی از نقش‌های سنتی کتابداران به حساب می‌آمده است. امروزه شبکه جهانی وب یکی از مهم‌ترین منابع و محمل‌های دسترسی به اطلاعات محسوب می‌گردد و از آنجا که استفاده از اینترنت روز به روز در حال افزایش است، همزمان با حجم عظیم اطلاعات درست و معتبر، به دلیل نبود فیلتر داوری و ویراستاری و این که مراحل ویرایش مرسوم در روند انتشار منابع چاپی را طی نمی‌کند، اطلاعات نامعتبر بسیاری در اینترنت انتشار می‌یابد. بسیاری از اطلاعات قابل دسترس از طریق اینترنت، نه تنها غیرمفید هستند، بلکه حتی ممکن است نادرست یا گمراه‌کننده هم باشند. این امر بویژه در مورد اطلاعات پزشکی اهمیت بیشتری دارد و نگران‌کننده به نظر می‌رسد، چرا که ممکن است خیلی از کاربران، اینترنت را به عنوان منبعی برای کسب اطلاعات پزشکی خود، خانواده و دوستان مورد استفاده قرار دهند. با توجه به این موارد، ارزیابی انتقادی و کیفی وبسایتها، اطلاعات موجود در آنها، و تعیین دامنه کاری آنها در برخورد با نیازها و احتیاجات استفاده‌کنندگان، ضروری به نظر می‌رسد. این نوشته به تحلیل و ارزشیابی وبسایتها و منابع اطلاعات الکترونیکی موجود در وب می‌پردازد و روشها و معیارهایی برای ارزیابی اطلاعات الکترونیکی و ارزیابی و گزینش منابع اطلاعاتی مناسب، معتبر و درست، ارائه می‌نماید.

کلیدواژه‌ها: وبسایت/ معیار ارزشیابی/ کیفیت اطلاعات/ شبکه جهانی وب/ منابع اطلاعاتی الکترونیکی

مقدمه

یکی از نقش‌های سنتی کتابداران، ارزیابی و انتخاب منابع اطلاعاتی است. آنان برای این کار در محیط سنتی، از معیارها و مقیاس‌های خاصی استفاده می‌کنند. با ظهور فناوری‌های نوین اطلاعاتی، نقش‌های سنتی کتابداران هم به سرعت در حال دگرگونی است. گستره وسیعی از انواع منابع اطلاعاتی در اینترنت وجود دارند که افراد مختلف ممکن است به دلایل متفاوت از

آن‌ها استفاده کنند. همانطور که معیارهای ارزیابی منابع چاپی در محیط الکترونیکی کاربرد دارند، در زمینه شاخص‌های ارزیابی منابع اطلاعات الکترونیکی گوناگون هم همپوشانی زیادی دیده می‌شود. در ارزیابی منابع اطلاعاتی الکترونیکی برخی معیارهای کلی وجود دارند، و تعدادی از معیارها نیز برای نوع خاصی از منابع اهمیت می‌یابند. مثلاً در بررسی و ارزیابی یک وب‌سایت ممکن است شناسایی اعتبار اطلاعات موجود در سایت مهم باشد، اما برای فردی که از بایگانی‌های اکتیوی استفاده می‌کند سرعت دسترسی به اطلاعات مهم‌تر است (کوک، ص ۱۲۳). انواع منابعی که در اینترنت وجود دارند با نام وب‌سایت‌ها، مجلات تخصصی و عمومی الکترونیکی، منابع متن کامل پایگاه‌های اطلاعاتی، منابع اطلاعاتی و خبری، تبلیغات، اطلاعات تجاری، منابع چندرسانه‌ای و غیر آن شناخته می‌شوند، که هر یک را باید با توجه به ویژگی‌های خاص خود مورد ارزیابی و سنجش قرار داد. در حال حاضر چگونگی ارزیابی وب‌سایت‌ها و اطلاعات موجود در آن‌ها یک محث جدی در مراکز آموزشی دنیا است. کمیت اطلاعات منتشرشده در اینترنت (بوژه از طریق شبکه جهانی وب) نسبت به اطلاعات قابل دسترس از طریق دیگر رسانه‌ها روز به روز در حال افزایش است. امروزه هر کس قادر است در یک وب‌سایت شخصی به انتشار مطالب دلخواه خود بپردازد و متأسفانه هیچ کنترل رسمی به منظور رعایت حداقل استانداردها و معیارهایی که معمولاً در انتشارات چاپی کاربرد بیشتری دارند، وجود ندارد. بدیهی است که ما هر چیزی را که در تلویزیون می‌بینیم، از رادیو می‌شنویم، یا حتی در کتاب‌ها و مجلات می‌خوانیم، صرفاً به جهت این که از طریق این رسانه‌ها اعلام شده است، باور نمی‌کنیم؛ نمی‌توانیم هر چیزی را که در اینترنت قرار گرفت، به دلیل این که اینترنت به صورت یک رسانه غالب و جاذب درآمده است، بدون هیچگونه ارزشیابی قبول کنیم (p.247 Dragulanescu, ۲۰۰۲, 247). پس مطالب و اطلاعات گوناگون به صرف انتشار از طریق وب، اعتبار نمی‌یابند. اگرچه اینترنت به عنوان یک منبع اطلاعاتی ارزشمند و عالی مطرح است، در عین حال می‌توان آن را ابزاری غیرمؤثر و تلف‌کننده وقت نیز قلمداد کرد، که بسیاری از اطلاعات آن ناموثق، کهنه و غیرمفید است. این مطلب هنگامی روشن‌تر می‌شود که حجم بالای اطلاعات منتشره، آلودگی اطلاعات، امکان انتشار اطلاعات توسط همه، و نبود فیلتر داوری و ارزشیابی در وب را به آن بیفزاییم.

وب‌سایت‌ها

وب‌سایت‌ها مجموعه‌ای از صفحات موجود در شبکه جهانی وب هستند که ممکن است توسط افراد یا سازمان‌های مختلف تجاری، علمی، موضوعی، ملی، بین‌المللی، و ... ایجاد و

پشتیبانی شوند. وب جهانی یک فناوری شبکه‌ای بسیار پیچیده است که اخیراً چند صد میلیون صفحه وب و میلیون‌ها کاربر، از این فناوری استفاده می‌نمایند. هر روز استفاده‌کنندگان این صفحات به‌منظور یافتن مناسب‌ترین، مرتبط‌ترین و روزآمدترین اطلاعاتی که نیاز دارند، به جستجو در وب می‌پردازند. در شبکه جهانی وب، استفاده‌کنندگان به وسیله راهنماهای صفحه به صفحه و پیوندهای موجود، به کاوش می‌پردازند. محتوای صفحات مرتبط با این پیوندها معمولاً برخی اطلاعات را در غالب متون یا تصاویر به استفاده‌کنندگان ارائه می‌دهد.

طرح یک وبسایت از سه قسمت اصلی تشکیل شده:

۱. سرصفحه وبسایت^۱،

۲. بدنه اصلی،

۳. ته‌ستون (پایین صفحه وبسایت).

با بررسی تمام این بخش‌ها می‌توانیم پاسخ سؤالات زیر را پیدا کنیم:

- مؤلف وبسایت کیست؟

- سایت چه وقت ایجاد شده است؟

- چه کسی سایت را پشتیبانی می‌کند؟

- ارتباطات فراهم‌شده چه چیزی را بیان می‌دارند؟

- مخاطبان احتمالی وبسایت چه کسانی هستند؟

- هدف از روابط موجود در وبسایت چیست؟

بیشتر وبسایت‌ها به‌منظور ایجاد ارتباط و تعاملات لازم، اجازه ارتباط الکترونیکی را برای استفاده‌کنندگان فراهم می‌نمایند. پیشرفت کیفیت وبسایت‌ها، براساس عکس‌العمل‌های گوناگون استفاده‌کنندگان و ارتباط استفاده‌کنندگان با تهیه‌کنندگان اطلاعات، تداوم می‌یابد (Dochartaigh, ۲۰۰۲, p.251).

معیارهای ارزیابی

در زمینه ارزیابی اطلاعات و منابع چاپی و بویژه منابع اطلاعات الکترونیکی، مطالب زیادی در وبسایت‌های گوناگون ارائه شده است. معیارهای ارزیابی «کتس»^۲ (1992) درباره ارزیابی منابع چاپی، در مورد منابع الکترونیکی هم کاربرد دارد. اما به دلیل ویژگی‌های خاص منابع الکترونیکی و اینترنت علاوه بر این معیارها، در ارزیابی منابع الکترونیکی موارد خاص محیط‌های الکترونیکی هم به آن افزوده می‌گردد. مهم‌ترین معیارهایی که در ارزیابی منابع الکترونیکی در اکثر وبسایت‌ها و منابع اینترنتی به آن‌ها اشاره شده عبارت‌اند از: صلاحیت و اعتبار نویسنده و

ناشر، حوزه و دامنه پوشش موضوعی، محتوا، صحت و درستی، هدف و مخاطبان، ایجاد ارتباط و تعامل، قابلیت دسترسی و کاربرپسندی، و تازگی و روزآمدبودن مطالب.

ویژگی‌ها و عواملی که کیفیت و ارزش یک منبع اطلاعاتی را مشخص می‌نمایند ممکن است با توجه به نیازهای اطلاعاتی افراد و ماهیت منابع مورد ارزیابی متفاوت باشند؛ بنابراین رهنمودهای ارائه شده برای ارزیابی منابع اطلاعاتی تا حدودی نسبی است و نمی‌توان آن‌ها را وحی مُنزل فرض کرد؛ هر چند تمامی این رهنمودها یا بخشی از آن‌ها ممکن است در مورد یک منبع اطلاعاتی باکیفیت، صادق باشند. معیارهای اصلی ارزیابی منابع اطلاعات الکترونیکی در ادامه به تفصیل بیان شده‌اند.

هدف

بیان هدف سایت، شناخت آن را ساده می‌کند و استفاده‌کنندگان را قادر به فهم آن می‌نماید. هدف هر منبع، مقصد و آمال آن را مشخص می‌کند. ارزیابی هدف منبع، با دیگر معیارهای ارزیابی بویژه با دامنه پوشش منبع اطلاعات و معیارهای دیگری که در ادامه درباره آن‌ها بحث خواهد شد، پیوند خورده است. در سایت‌های مختلف، اطلاعات مربوط به هدف با مراجعه به قسمت‌های help, FAQ, about و غیر آن قابل مشاهده است. سؤالاتی که در این زمینه مطرح است، عبارت‌اند از:

- هدف واقعی سایت چیست؟
 - هدف واقعی مؤلف سایت چیست؟
 - آیا به اندازه کافی از بی‌طرفی مؤلف مطمئن هستید؟
 - آیا هدف سایت، روشن و مخاطبین آن، مشخص هستند؟
 - آیا سایت، پوشش موضوعی مورد نظر مخاطبین خود را فراهم می‌کند؟
 - آیا سایت، منابع تکمیلی دیگر را در اختیار مخاطبین خود قرار می‌دهد؟
 - آیا روش معینی (مثلاً پیوسته یا چاپی) برای ارائه اطلاعات وجود دارد؟
 - آیا راهنمای روشنی برای اطلاعات و توضیحات موجود در صفحه وب وجود دارد؟
- (Tweddle, ۱۹۹۸).

روزآمدبودن

در اینجا میزان تازگی و نو بودن اطلاعات منتشرشده در سایت، مورد توجه قرار می‌گیرد.

روزآمدی اطلاعات با بررسی تاریخ تولید اطلاعات، آخرین تاریخ روزآمدسازی، تاریخ بعدی روزآمدسازی، و فاصله زمانی روزآمدسازی سنجیده می‌شود. روزآمدی اطلاعات عامل بسیار مهمی در ارزیابی منابع اطلاعات به حساب می‌آید، چرا که اطلاعات غیرروزآمد ممکن است نامفید، نادرست یا گمراه‌کننده باشند.

قضاوت در مورد تازگی اطلاعات دو جنبه دارد: یکی این که تاریخ تولید سند را بدانیم و دیگر این که تاریخ آخرین بازنگری را بازرسی کنیم و ببینیم چه موقع ویرایش شده است. مثلاً هنگامی که می‌خواهیم در مورد وضعیت اقتصادی نیکاراگوئه بدانیم، به‌روز بودن مطالب اهمیت فراوانی دارد. تاریخ تولید مدرک گاهی اوقات بسیار مهم است و زمینه تاریخی مدرک را مشخص می‌کند. مثلاً بعد از چندین سال که از جنگ دوم جهانی می‌گذرد، وقتی اسناد مربوط به آن را بررسی می‌کنیم، دانستن اینکه یک سند خاص قبل از جنگ، بعد از آن، یا در هنگام جنگ تولید شده، بسیار با اهمیت است. زمان تولید یک مدرک (و اعمال نفوذ در تولید یک مدرک)، در فهم محتوای آن به ما کمک می‌کند. در بررسی روزآمد بودن سایت، سؤالات زیر مورد توجه قرار می‌گیرند:

- آیا منبع اطلاعاتی به روز نگه داشته می‌شود؟
- فاصله زمانی روزآمدسازی چقدر است؟
- سایت چه وقت ایجاد شده است؟
- آیا تاریخ حق مؤلف، نمایش داده شده است؟
- آیا همه منابع و مآخذ ذکر شده قابل دسترس هستند؟
- آیا کلیه سایت‌های مرتبط و آدرس‌های اینترنتی درست عمل می‌کنند؟
- اگر ویرایش چاپی یک مدرک وجود دارد، تاریخ انتشار آن چه موقع است؟ (تاریخ انتشار مدرک موجود در وب که کپی ویرایش چاپی آن است، کم‌اهمیت‌تر از تاریخ انتشار ویرایش چاپی است و اگر متفاوت باشد، تاریخ انتشار مدرک چاپی معیار قرار می‌گیرد).
- آیا تاریخ تولید یا تاریخ قرار گرفتن اطلاعات در وب، مشخص است؟ (در مورد اطلاعاتی که ویرایش چاپی آن‌ها وجود ندارد، دو راه مختلف برای تشخیص و تعیین اولین باری که اسناد در وب منتشر شده‌اند، وجود دارد. آیا آخرین تاریخ بازنگری، ویرایش، و روزآمدسازی مدرک مشخص شده است؟ روزآمدسازی مرتب اسناد و مدارک، اهمیت و اعتبار آن‌ها را بالا می‌برد. تاریخ آخرین بازنگری، میزان به‌روز بودن مطلب را نشان می‌دهد. یادداشت‌هایی که اغلب مؤلفین وب با عنوان CONSTANTLY UPDATE (روزآمدسازی مداوم)، روی مدارک خود می‌گذارند، به همین منظور است (Dochartaigh, ۲۰۰۲, p.210).

صحت و درستی

- آیا منابع مورد استفاده در تولید یک مدرک خاص، به روشنی ذکر شده‌اند؟ (این مورد در نوشته‌های علمی به صورت کتابشناسی و یادداشت، یکی از اصول کار است. اگر چه نباید این انتظار را از مدارک غیرعلمی نیز داشت، ولی برای ارزیابی اعتبار آن‌ها باید این سؤال را مطرح کرد. این سؤال به منظور اندازه‌گیری و سنجش کیفیت، اعتبار و درستی مطلب پرسیده می‌شود.)
- آیا فیلتر ویراستاری وجود دارد؟ (ویراستار با کار خود (یعنی کنترل و تصحیح اطلاعات)، سطح کیفیت و درستی مطالب را افزایش می‌دهد. در اغلب انتشارات چاپی، فرایند ویراستاری انجام می‌گیرد.)

- آیا مدرک از لحاظ دستور زبان و نگارشی صحیح است؟ (هر چند در تمامی مدارک ممکن است اشتباهات کوچکی از لحاظ نگارش وجود داشته باشد، ولی نباید این موارد زیاد باشند، چرا که ممکن است باعث اشتباه در فهم مطلب مورد نظر گردند.)

- آیا امکان آزمون و کنترل صحت منابع وجود دارد؟

- آیا حوزه تخصصی مؤلف با موضوع تحت پوشش، همخوانی دارد؟

- آیا مؤلف، روش تحقیق و فرایند گردآوری داده‌ها را به روشنی بیان کرده است (Dochartaigh, ۲۰۰۲, p.209)؟

- چه کسانی منابع را نوشته‌اند؟ آیا آنان، مدرک دانشگاهی معتبری دارند؟

- آیا از روش‌های پژوهشی مناسبی استفاده شده و اطلاعات، بر مبنای پژوهش به دست آمده است؟

- آیا ارجاعاتی به منابع اطلاعاتی چاپی داده شده است؟

عوامل دیگر از جمله اعتبار و شهرت منبع، دانش و مهارت نویسندگان و سازمان‌های دخیل، و روزآمدی اطلاعات هم در صحت و درستی آن اثر دارند.

صلاحیت و اعتبار

مؤلف، سازمان، یا مؤسسه ناشر اثر، منابع اصلی اعتبار انتشارات چاپی در سطوح گوناگون هستند و جزئیات مربوط به هر یک از این‌ها، در انتشارات چاپی به روشنی مشخص است. اعتبار نویسندگان در میان دیگر معیارهای ارزیابی، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ به عبارت دیگر، سائتی دارای اعتبار است که توسط متخصص موضوعی یا مؤسسه‌ای که دانش و مهارت لازم را در آن زمینه موضوعی دارد ایجاد شده باشد.

در یک صفحه وب، مؤلف و ناشر ممکن است هر دو یکی باشند و اغلب هم تشخیص آن

مشکل است. سؤالاتی که در این مورد وجود دارند عبارت‌اند از:

- آیا روشن است که چه کسی مسئول صفحه وب است؟ (اگر نتوانستید این اطلاعات را در سایت پیدا کنید، در اولین صفحه اصلی سایت جستجو کنید).
- آیا اطلاعاتی درباره شخص یا سازمانی که مسئولیت سایت را به عهده دارد در سایت یافت می‌شود؟ آیا در سایت، اطلاعاتی وجود دارد که به شما برای قضاوت درباره اعتبار مؤلف کمک کند؟ (در انتشارات چاپی، ناشر مشخصی که در زمینه موضوعی تخصص دارد، یا مؤلف صاحب نظر در حوزه مورد نظر، اعتبار کتاب را تعیین می‌کند. اگر هیچ اطلاعاتی درباره سازمان، ناشر و مؤلف صفحه پیدا نکردید، از کیفیت اطلاعات موجود در آن مطمئن نباشید).
- آیا وضعیت حق مؤلف روشن است؟ (اگر مشخص شود که مؤلف چه کسی است، این نکته خود روشن می‌کند که چه کسی مسئول صفحه وب است).
- آیا شکل چاپی از اطلاعات (که اعتبار و کیفیت اطلاعات را تضمین کند) وجود دارد؟ (اعتبار اسناد چاپی معمولاً بیشتر از اسناد مبتنی بر وب است. هر یک از مدارک موجود در وب که به صورت چاپی هم انتشار یافته و در قالب کتاب، مجله یا روزنامه هم موجود باشند، اعتبار آن‌ها تقویت می‌شود (Dochartaigh, ۲۰۰۲، p.208).
- آیا فرایند گسترش سایت و مواد اطلاعاتی آن، روشن و مشخص است؟
- آیا مسائل مربوط به حق مؤلف و مالکیت فکری مشخص شده‌اند؟
- آیا موارد تکذیب‌شده و ایرادات، مشخص شده‌اند؟
- آیا آگهی‌های تجاری و تعهدنامه‌ها به روشنی به عنوان یک منبع درآمد معین شده‌اند؟ بودجه وبسایت از کجا تأمین می‌شود؟ آیا اطلاعات مربوط به آگهی‌های تجاری از محتوای سایت، جدا شده‌اند؟
- میزان اعتبار مؤلف در رشته تخصصی خود چقدر است؟
- آیا مؤلف، شناخته شده است؟
- درباره مؤلف (مثلاً زمینه کاری، موقعیت، علائق، انتشارات، و ...) چه اطلاعاتی دارید؟
- آیا تعیین میزان مهارت و اعتبار مؤلف برای شما ممکن است؟
- آیا مؤلف صفحات مختلف، مشخص شده‌اند؟
- آیا مؤلف، صلاحیت تهیه وبسایت را داشته است؟
- آیا مواد و منابع، مورد نقد و بررسی قرار گرفته‌اند؟
- برای تعیین اعتبار افراد یا سایت‌های دانشگاهی، می‌توان درباره آن‌ها جستجو کرد که آیا

در زمینه مورد فعالیت، قبلاً انتشارات یا مقالاتی در نشریات معتبر دارند؟ آیا در این زمینه فعالیت دارند یا فرد بی‌تجربه‌ای هستند که موقتاً در این زمینه فعالیت می‌کنند؟

برای تعیین اعتبار سایت‌ها می‌توان به پسوند آدرس‌ها توجه کرد. سایت‌های با پسوند gov سایت‌های دولتی، پسوند org مربوط به سازمان‌ها، پسوند edu یا ac مربوط به سایت‌های دانشگاهی، پسوند com نشان‌دهنده سایت‌های تجاری و شرکت‌های خصوصی، و پسوند isp مربوط به سایت‌های شخصی هستند که به منظور فراهم‌نمودن خدمات اینترنتی به وجود آمده‌اند.

برای ارزیابی اعتبار وب سایت‌ها از فنون جستجوی استنادی هم استفاده می‌کنند. شمارش تعداد افرادی که به سایت مراجعه می‌کنند با استفاده از یک شمارشگر در پایین صفحه یکی دیگر از راه‌های ارزیابی اعتبار سایت است.

سهولت استفاده و کاربرپسندی

رعایت بسیاری از معیارهای ارزیابی قبلی، در سهولت استفاده و کاربرپسندی سایت‌ها مؤثرند. استفاده از تصاویر و راهنما برای راهنمایی کاربران از اصولی است که باید مورد توجه قرار گیرد، اما عواملی که عمدتاً در زمینه کاربرپسندی مورد توجه قرار می‌گیرند قابلیت دسترسی به منابع، نحوه ارائه و نظم‌دهی اطلاعات، امکان حرکت در سراسر منابع، امکان جستجو و مرور منبع، روشن و ساده بودن ارتباط صفحات، و برگشت به صفحه اصلی با یک تپ است.

- آیا اطلاعات مربوط به پشتیبانی کاربر (مثل help, about و برقراری تماس (contact)) در سایت وجود دارد؟

- آیا استفاده از منبع آسان است؟

- آیا دسترسی به منابع، آسان صورت می‌گیرد؟

- آیا منبع به صورتی آسان و کاربرپسند طراحی شده است؟

- آیا اطلاعات به آسانی پیدا می‌شود؟

- آیا امکان جستجو وجود دارد؟

- آیا اطلاعات کمکی وجود دارد؟

- آیا پیغام‌های سیستم، بامعنا و مفید هستند؟

- آیا اطلاعات آموزشی، ارائه شده؟

- آیا امکان ایجاد تعامل و ارتباط وجود دارد؟ (کوک، ۱۳۸۲، ص. ۱۱۵-۱۱۴).

سایت چگونه عمل می‌کند؟ جنبه‌های عملکردی سایت، به مفیدبودن و راحتی استفاده و

کاربرپسندی سایت مربوط می‌شود. اولین سؤال در این زمینه مربوط است به مناسب و هماهنگ بودن سایت با نیازهای محققین، استفاده‌کنندگان و ارائه اطلاعاتی که از سایت انتظار دارند. بعد جستجوگران بایستی صفحه اصلی سایت را آزمایش نمایند و نحوه و آسانی حرکت در سایت و برگشت به صفحه اصلی وب سایت را بررسی کنند. آیا سایت به سادگی قابل فراخوانی است؟ آیا حرکت از یک صفحه به صفحه دیگر ممکن است؟ آیا پیوندها به همان جایی راهنمایی می‌کنند که مورد انتظار است؟ آیا می‌توان از سایت به عنوان یک الگو استفاده کرد؟

دامنه پوشش موضوعی

گسترده‌گی و میزان پوشش موضوعاتی که مشاهده، تحلیل و گزارش شده‌اند دامنه و گستره پوشش موضوعی سایت را نشان می‌دهند.

یک سایت نمی‌تواند همه چیز را برای همگان فراهم نماید و در این صورت، کارایی سایت به دلیل پیچیدگی و درهم‌بودن مطالب از بین می‌رود. وب سایت‌ها شکل‌های گوناگونی دارند و هر یک برای نوع خاصی از خدمات به وجود آمده‌اند. کاربرد یک سایت ممکن است برای ذخیره اطلاعات باشد و یقیناً ساختار این سایت با سایت دیگری که در زمینه آموزش فعالیت دارد متفاوت است. با توجه به این تفاوت‌ها استفاده‌کنندگان باید سایت مورد نظر خود را با توجه به اهداف و حوزه تمرکز موضوعی، ارزیابی کنند. پس شناسایی حوزه تمرکز سایت، اولین قدم در ارزیابی انتقادی سایت است.

مهم‌ترین عامل در تعیین مفید بودن اطلاعات هر منبع، زمینه موضوعی تحت پوشش آن است و عوامل دیگر اغلب در درجه دوم اهمیت قرار دارند. میزان جامعیت، مفید بودن، سطح ارائه اطلاعات، انواع منابع تحت پوشش، و تنوع زمینه‌های موضوعی تحت پوشش، در این مورد قابل بررسی هستند. در ارزیابی دامنه پوشش علاوه بر اطلاعاتی که در خود سایت در قسمت help و مانند آن وجود دارد، باید عملاً چند سؤال مطرح کرد و در سایت به جستجوی آن سؤال‌ها پرداخت (کوک، ۱۳۸۲، ص. ۸۲-۸۱). سؤالاتی که درباره دامنه پوشش سایت مطرح می‌شوند عبارت‌اند از:

- زمینه‌های موضوعی و انواع اطلاعات زیر پوشش سایت کدام‌اند؟
- دامنه موضوعات مختلف زیر پوشش چگونه است؟
- پوشش اطلاعات گذشته‌نگر چگونه است؟
- آیا سطح ارائه اطلاعات، با مخاطبین هماهنگی دارد؟
- آیا تمامی موضوعات وب سایت، عمیقاً بازبینی شده‌اند؟

- آیا همه پیوندهای مرتبط به صورت مناسب، جامع و عملی، فعال هستند؟
- اطلاعات موجود در سایت چقدر برای منظور مورد نظر شما از جامعیت و مرتبط بودن برخوردار است؟

تراکم و فشردگی

- میزان اطلاعات مرتبط و جامع که در هر صفحه از سایت به نمایش گذاشته می‌شود بسیار با اهمیت است.
- در هر صفحه از سایت، مفاهیم غالب هستند یا تصاویر؟
- آیا اطلاعات نمایش داده شده در هر صفحه (شامل تصاویر و متن‌ها) برای شما به اندازه کافی جامع است؟
- آیا اطلاعات نمایش داده شده در هر صفحه، برای شما کافی است؟
- چه مقدار اطلاعات تبلیغاتی و آگهی‌های تجاری در هر صفحه از سایت وجود دارد؟

تعامل

- ارتباط دوطرفه بین استفاده‌کننده و مؤلف یا ارتباط با ایجادکننده، هماهنگ‌کننده یا مؤلف سایت، برای درک واکنش کاربران ضروری است.
- آیا یافتن حداقل یک پیوند برای ارتباط از طریق پست الکترونیکی با مؤلف وب سایت یا مسؤل سایت، امکان‌پذیر است؟
- آیا پیوند مربوط به ایجاد ارتباط، فعال است؟
- آیا پیوند، سریع عمل می‌کند؟
- آیا به پیغام‌هایی که فرستاده‌اید پاسخی داده شده است؟

سرعت

- مدت زمان مورد نیاز برای بارگذاری و فراخوانی سایت و نمایش صفحه وب سایت، به عواملی از قبیل جایی که منبع اطلاعاتی در آنجا قرار دارد و تعداد و اندازه تصاویر بستگی دارد.
- آیا «یوآرال» سایت، به سرعت و بدون درنگ صفحه وب را پیدا می‌کند؟
- آیا تغییر فوری صفحه نمایش ممکن است؟
- آیا ارتباط شما با تمامی پیوندهای فراهم شده، بدون تأخیر میسر می‌شود؟

محتوا

اطلاعات بازیابی شده، واقعیت است یا ایده؟ آیا سایت، دربردارنده اطلاعات اصلی است یا تنها پیوندهایی ساده برقرار می‌کند؟ سایت‌ها از دو جهت ممکن است مفید باشند: یکی به عنوان منابع اطلاعات درون خودشان و دیگری به عنوان پیوندهایی با اطلاعات منابع دیگر. به هر حال، این که منابع اصلی هستند یا چکیده‌هایی برگرفته از متون دیگر، مهم است؛ زیرا احتمال دارد در طی فرایند چکیده‌نویسی، مفاهیم و پیوندهای آن‌ها از میان رفته باشند. عوامل خاص دیگری که در ارتباط با محتوا وجود دارند عبارت‌اند از دقت، اعتبار نویسنده، تازه و نو بودن، و منحصر به فرد بودن منبع (عصاره، ۱۳۸۱، ص. ۶۹-۶۸).

صفحات سایت و مباحث آن باید مداوماً بازنگری و نو شوند.

آیا پوشش، محتوا و پیوندهای کافی برای رسیدن به مقصود مورد نظر وجود دارند؟

آیا علائمی دال بر پیشرفت مباحث و صفحات وجود دارند؟

آیا اطلاعات، روزآمد و جاری است؟

آیا محتوا و پیوندها درست هستند؟

آیا منابع، ذکر شده‌اند و مراجع ذکر شده، درست هستند؟

آیا پیوندهای ساخته‌شده، ماهیت منابع و محتوای آن را به خوبی نشان می‌دهند؟

ساختار وب سایت

شکل ظاهری سایت باید با هدف، مخاطبان و موضوع سایت، هماهنگی داشته باشد. به منظور بهبود وضعیت ارتباط با مخاطبین باید از یک محیط واسطه‌ای مناسب استفاده شود و طرح ظاهری سایت هم باید امکان پیدا کردن و خواندن اطلاعات و راهنمایی آسان کاربران را فراهم نماید. سؤالاتی که در این زمینه مطرح هستند، عبارت‌اند از این که:

آیا وب سایت، یک ساختار یکدست و منطقی برای جستجوی موضوعات دارد؟

آیا از تصاویر، صدا، انیمیشن و رنگ‌ها به صورت مناسب و در جهت راهنمایی کاربران و رسیدن به هدف سایت، استفاده شده است؟

آیا صفحه وب سایت، پیوندهای داخلی مناسبی برای کمک و راهنمایی دارد؟

آیا در نوشته‌ها تنها از متن استفاده شده یا از تصاویر هم به خوبی استفاده شده است؟

آیا سازوکار مناسبی در مورد رنگ‌ها، نام صفحات، علائم و نشانه‌ها وجود دارد؟

آیا تمامی امکانات مورد نیاز برای رسیدن به هدف کاربر (مثلاً توضیحات مورد نیاز برای

برگشت به مطالب اصلی) وجود دارند؟

آیا بین طرح سایت و پیوندهای بیرونی آن، یکدستی و هماهنگی وجود دارد که به طور مناسبی از ساختار آن پشتیبانی کنند؟
آیا طرح ظاهری سایت، نیاز کسانی را که معلولیت شنوایی یا بینایی دارند بر طرف می‌کند؟
(Heimlich, ۱۹۹۹)

عینیت‌گرایی

به طور کلی در علوم اجتماعی انتظار اینکه نوشته‌ها کاملاً مشخص و عینی باشند، غیرواقعی به نظر می‌رسد. با این حال این سؤال پیش می‌آید که اگر تمام مسائل ذهنی هستند، پس چرا ما به مطالعه و تحقیق می‌پردازیم؟ در سال‌های اخیر تمایلات شخصی و گروهی زیادی در تحقیقات به وجود آمده که این امر باید در ارزیابی‌ها کاملاً روشن شود. محققین زیادی در مورد عینیت‌گرایی و ذهنیت‌گرایی و متمایز نمودن اهداف در پژوهش‌ها، تحقیق نموده‌اند و همه آن‌ها بر این نکته تأکید دارند که در تحقیقات، شواهد باید روشن باشند و محدودیت‌ها مشخص گردند. بویژه از منابع علمی دانشگاهی بیشتر انتظار می‌رود که عینیت‌گرایی در آن‌ها رعایت شود. هر چند که یک منبع را نمی‌توان فقط به دلیل عدم رعایت این مورد، بی‌ارزش دانست. سؤالاتی را که در این مورد می‌توان مطرح نمود، شامل موارد زیر هستند:

- آیا وابستگی و تمایلات به خوبی روشن هستند؟ شما ممکن است از یک مدرک که از موضع خاصی دفاع می‌کند یا تمایل به یک حالت ویژه دارد، انتظار وابستگی داشته باشید، اما این تمایلات و وابستگی‌ها باید روشن باشند.

- آیا آگهی‌های تبلیغاتی به روشنی از اطلاعات تفکیک شده اند؟ آگهی‌دهنده‌ها اغلب سعی می‌کنند موارد مورد نظر خود را از طریق روزنامه‌ها یا یافته‌های تحقیقاتی اعتبار ببخشند، که این امر، اعتبار عینیت‌گرایی اسناد را زیر سؤال می‌برد.

- آیا نقطه نظرات شخصی از اطلاعات اصلی و درست جدا هستند؟ در یک صفحه شخصی وب، اغلب عقاید شخصی زیادی در قالب مقاله یا گزارش دیده می‌شوند.

قابلیت دسترسی

یکی از جنبه‌های مهم در اینترنت و منابع الکترونیکی، قابلیت بالای دسترسی و دستیابی به آن‌ها است. سرعت بالای دستیابی به اطلاعات در منابع الکترونیکی باعث استفاده هر چه بیشتر از این گونه منابع شده، اما در این زمینه مشکلاتی هم ممکن است وجود داشته باشند؛ مثلاً برخی سایت‌ها در زمان‌های خاص از روز، قابل دسترس نیستند.

- آیا دسترسی به اطلاعات در هر بار مراجعه به سایت امکان‌پذیر است؟ پایایی سایت با این مورد مشخص می‌شود.

- آیا سایت فقط با جدیدترین نسخه مرورگرهای چندرسانه‌ای وب قابل دسترسی است یا با نسخه‌های قدیمی‌تر هم باز می‌شود؟

- اطلاعات مورد نظر در چه قالبی قابل دسترسی است: «پی‌دی‌اف»، «چ‌تی‌ام‌ال» یا غیر آن‌ها؟

- آیا برای دسترسی به اطلاعات باید هزینه‌ای پرداخت نمود؟

- آیا دسترسی به متن کامل اطلاعات امکان‌پذیر است؟

- چه نرم‌افزاری برای دسترسی به اطلاعات مورد نیاز است؟

- اطلاعات به چه زبانی در دسترس است؟ (کوک، ۱۳۸۲، ص. ۱۰۷-۹۹)

مقایسه با منابع اطلاعاتی دیگر

در ارزیابی کیفیت منابع می‌توان یک منبع خاص را با دیگر منابع موجود، مقایسه و ارزشیابی نمود. از جمله موارد مقایسه می‌توان به هدف، پوشش، اعتبار و شهرت، درستی و صحت، روزآمد بودن، قابلیت دسترسی، ساختار سایت، و سهولت استفاده اشاره کرد. سؤالاتی که در این زمینه مطرح می‌شوند عبارتند از:

۱. آیا منبع اطلاعاتی، تسهیلات منحصر به فردی دارد؟

۲. یک منبع خاص از نظر هدف، پوشش، اعتبار، درستی، روزآمدی، قابلیت دسترسی، ساختار، سهولت استفاده، مزایای دسترسی، و هزینه، با دیگر منابع چه تفاوت‌ها و شباهت‌هایی دارد؟ (کوک، ۱۳۸۲، ص. ۱۱۹-۱۱۵).

استفاده از نقد و بررسی‌ها و تجارب خود و دیگران

افرادی که از اینترنت استفاده می‌کنند به ندرت وقت و شرایط کافی برای ارزیابی منابع و اطلاعات اینترنتی دارند. به همین دلیل می‌توانند از نقدها و بررسی‌های چاپ شده در مجلات چاپی و تخصصی استفاده نمایند، یا از نظرات دوستان و همکاران و توصیه‌های مندرج در منابع نقد و بررسی استفاده نمایند. بعلاوه هر کس که برای مدتی از منابع اطلاعات الکترونیکی استفاده کرده باشد، قادر است یک برداشت کلی از منابع داشته باشد. سؤالاتی که در این زمینه می‌شوند عبارتند از:

۱. برداشت کلی شما از منبع چیست؟

۲. آیا نقد و بررسی درباره منبع وجود دارد؟
۳. آیا سایت در پایگاه‌های اطلاعاتی باکیفیت حضور دارد یا نه؟
۴. آیا امکان استفاده از نظرات اشخاصی که قبلاً از سایت استفاده کرده‌اند، وجود دارد؟
(کوک، ۱۳۸۲، ص. ۱۲۰-۱۱۹).

موانع ارزیابی

یکی از اهداف ارزیابی صفحات وب، شناخت و دستیابی به اطلاعاتی است که در انتشارات چاپی، به روشنی مشخص هستند. ممکن است اطلاعاتی از جمله نام ناشر، مؤلف، مراحل، و فرایند ویراستاری در یک مدرک چاپی به راحتی قابل بازیابی باشند، در حالی که یافتن همین اطلاعات در وبسایت‌ها مشکل باشد. به هر حال دسترسی به این اطلاعات برای تشخیص اعتبار صفحه وب، ضروری است.

توانایی قضاوت در مورد صحت و اعتبار (روایی و پایایی) یک منبع خاص با کنترل کردن مجموعه‌ای از اطلاعات (از جمله اعتبار مؤلف، صحت و درستی اطلاعات، هدف، به‌روزر بودن اطلاعات، و کیفیت آن) میسر می‌گردد. اما در ارزیابی اطلاعات الکترونیکی باید با انعطاف برخورد کرد، زیرا نمی‌توان معیارهای ارزیابی را وحی منزل فرض نمود و در همه جا به صورت ثابت و یکنواخت پذیرفت. بعضی اوقات، معتبرترین و دقیق‌ترین صفحات وب حتی اطلاعات اولیه مربوط به این موارد را در خود ندارند. انتشارات دولتی یکی از این مواردند که اغلب، مؤلف آن‌ها مشخص نیست، یادداشت‌نویسی مربوط به حق مؤلف، یا جزئیات برقراری ارتباط را در خود ندارند، اما واقعیت‌های معتبری را به روشنی شرح می‌دهند.

یکی از مشکلات ارزیابی اعتبار نویسنده در اینترنت به دست آوردن اطلاعات لازم در این زمینه است. در منابع چاپی، این اطلاعات از یادداشت‌های مقدماتی به دست می‌آید. اما منابع اینترنتی در این زمینه ضعیف هستند و در مورد اعتبار تولیدکننده اثر، اطلاعاتی نمی‌دهند. ناپایداری اطلاعات منابع بازیابی‌شده در وب نیز یکی از مشکلاتی است که باید به آن توجه شود. نبود این نوع اطلاعات در اینترنت بر ارزیابی بر اساس معیار «هدف»، اثر می‌گذارد. از طرفی، مشکل است که هدف از طراحی یک منبع اینترنتی را دریابیم (عصاره، ۱۳۸۱، ص. ۶۷).

نتیجه

از مهم‌ترین مسائل در دسترسی و دریافت اطلاعات، داشتن قدرت انتخاب و ارزشیابی است و

یکی از وظایف ما کتابداران، آموزش استفاده‌کنندگان برای انتخاب و ارزشیابی منابع اطلاعاتی است. همان طور که برای ارزیابی منابع چاپی، معیارهایی وجود دارند، برای ارزیابی منابع اطلاعات الکترونیکی هم این معیارها و حتی معیارهای خاص این محیط به کار گرفته می‌شوند. به منظور ایجاد توانایی برای ارزشیابی اطلاعات، باید قبل از هر چیز شیوه‌های ارزیابی انتقادی کیفیت اطلاعات موجود در وب سایت‌ها و معیارهای ارزیابی اطلاعات الکترونیکی را بیاموزیم. نکات اساسی در ارزیابی کیفیت منابع اطلاعاتی عبارت‌اند از: شناسایی هدف منبع، ارزیابی دامنه پوشش، اعتبار و شهرت، درست‌بودن اطلاعات، روزآمدی و نگهداشت منبع، قابلیت دسترس‌پذیری منبع، نحوه ارائه و نظم‌دهی اطلاعات، سهولت استفاده از منبع، مقایسه منبع با دیگر منابع اطلاعاتی، و ارزیابی کیفیت کلی منبع (کوک، ۱۳۸۲، ص، ۷۷).

منابع

- عصاره، فریده. (۱۳۸۱). معیارهای ارزیابی منابع اینترنتی. *فصلنامه کتاب*، ۱۳(۱)، ۶۲-۷۰.
- کوک، آلیسون. (۱۳۸۲). *راهنمای یافتن اطلاعات با کیفیت در اینترنت، راهبردهای گزینش و ارزیابی* (مهدی خادمیان، مترجم). مشهد: انتشارات کتابخانه رایانه‌ای.
- Sebek, Robert. (2004). *Bibliography on Evaluating Internet Resources*. Retrieved August 13, 2004, from Virginia Tech university libraries Web site: <http://www.lib.vt.edu/research/evaluate/evalbiblio.html>
- Dragulanescu, N. G. (2002). Website quality evaluations: criteria and tools [Electronic version]. *The international information & library review*, 34(3), 247-254.
- Dochartaigh, Niall (2002). *The Internet research handbook: a practical guide for students and reserchers in the social sciences*. London: SAGE Publications.
- Heimlich, J. E. (1999, November). *Evaluating the content of web sites: guidelines for educators*. Retrieved July 9, 2004, from Environmental Education and Training Partnership, EETAP Resource Library <http://www.epa.gov/enviroed/pdf/evalwebsites.pdf>
- Furno, Christine. (2002, August). *Evaluating Web Sites and Other Electronic Sources*. Retrieved July 9, 2004, from <http://camellia.shc.edu/literacy/tablesversion/lessons/WebSitesEval.pdf>
- Scholz-Crane, Ann. (1997, March). *Evaluating World Wide Web Information*. Retrieved July 9, 2004, from <http://Crab.rutgers.edu/~scholzcr/eval.html>
- Heimlich, J. E., & Wang, K. (1999). *Evaluating the structure of web sites*. Retrieved July 9, 2004, from Environmental Education and Training Partnership, EETAP Resource Library <http://www.epa.gov/enviroed/pdf/evalstruc.pdf>
- Katz, W.A. (1992). *Introduction to Reference Work*. New York: McGraw-Hill.

Library Selecton Criteria for www Resources, <http://www6.Pilot.infi.net/-carolyn/criteria.html>.

Twedde, Sally. (1998). Towards criteria for evaluating websites [Electronic version]. *British journal of educational technology*, 29(3), 267-270.

پی‌نوشت

¹. Header

². Katz

